

SPRAVODLIVOSŤ AKO VZŤAHOVÝ POJEM

EDUARD BÁRÁNY, Ústav štátu a práva SAV, Bratislava

EDUARD BÁRÁNY: Justice as a Relational Concept
FILOZOFIA 66, 2011, No 9, p. 845

Among the ideas implicitly present and generally accepted in legal theory we can find claims, such as: 1. Justice concerns distribution of goods and burdens. 2. It is connected with the relationship between law and morality. 3. Justice has an existential dimension and is rooted partially in irrational attitudes and intuitions.

The first two prepositions make it possible to characterize justice as the conformity with that part of morality which concerns the distribution and exchange of goods and burdens. Justice connects law as an intentionally rational phenomenon with irrationality and particular existential experience. Thus the proposed understanding of justice connects the law or other social phenomena (e.g. institution, etc.) with a specific part of morality, irrationality and particular existential experience.

Keywords: Justice – Law – Legal theory and philosophy – Distribution of goods and burdens – Morality – Existential dimension of justice – Irrationality

Právna filozofia i širšie právne myslenie sa opakovane venujú spravodlivosti, čím zdanlivo obchádzajú účelovú racionalitu, vlastnú právnickej profesii, ktorá v sofistikovanejšej podobe preniká aj do právnej vedy. Téma spravodlivosti spája právnu filozofiu s ostatnou sociálnou filozofiou a patrí k tým nemnohým, kde právna filozofia nielen využíva pramene sociálnej filozofie, ale ponúka i vlastné úvahy.

Ak možno v tejto stati nájsť metodológiu, tak ide o inšpiráciu Wittgensteinom a jedným z čítaní Derridu. Legendárny citát „Význam slova je jeho používanie v jazyku“ ([33], 43) nabáda vymedziť spravodlivosť podľa používania tohto výrazu v odbornej, a vzhľadom na autorovu profesiu zvlášť v právno-teoretickej spisbe. Chápanie dekonštrukcie z prostredia kritických právnych štúdií (critical legal studies) ukazuje ďalšie možnosti: „Dekonstruktcia pomáha čítať text tak, že jeho stratené časti, to potlačené a utláčané v texte sa znova stane prístupným“ ([10], 4). Formulácie modelov spravodlivého sveta, zaujímanie stanovísk v otázkach spravodlivosti i argumentácia spravodlivosťou alebo v prospech spravodlivosti niečoho sa zakladajú na skrytých, a to neraz i pre ich autorov, chápaniach spravodlivosti, ktorých zviditeľnenie znamená získanie materiálu na vymedzenie spravodlivosti.

Pravdepodobne najviditeľnejšou časťou právneho myslenia zaoberajúcou sa spravodlivosťou je spisba o nespravodlivom práve, ktorá sa aktualizuje v niektorých pre právo hraničných situáciách, obvykle vyplývajúcich zo zmien režimov. Jej jadro predstavuje

v umiernenom jusnaturalizme tzv. Radbruchova formula¹ a v právnom pozitivizme menej známa formulácia I. Jenkinsa.²

O význame kategórie spravodlivosti v právnom myslení svedčí to, že sa v spomínanej Radbruchovej formule vyskytol významný pokus vymedziť (definovať?) právo pomocou spravodlivosti. Téma vzťahu spravodlivosti a práva tvorí obvyklú súčasť učebnic teórie práva, kde sa napriek podstatným rozdielom výkladu obvykle rozlišuje medzi legálnou spravodlivosťou, čiže spravodlivosťou podľa práva, a (ne)spravodlivosť samotného práva ([32], 310 a n.). Výraz *spravodlivosť* sa dostal do medzinárodných zmlúv i ústav štátov zakotvujúcich ľudské práva a hlavne ich prostredníctvom aj do textov rozhodnutí vrcholov súdnych sústav.

Právne myslenie i právna prax obvykle pracujú so spravodlivosťou ako s nedefinovaným alebo nevymedzeným pojmom, hoci právna veda svoje pojmy väčšinou starostlivo definuje. Jednu z výnimiek predstavuje N. E. Simmonds: „... spravodlivosť považujeme za ideálny štandard, kým právo je pozorovateľným sociálnym fenoménom.“³ Takýto prístup možno odôvodniť aspoň dvoma vzájomne sa nevylučujúcimi spôsobmi: 1. Právne myslenie síce hojne používa pojem spravodlivosti, ktorý v ňom zaujíma významné miesto, ale rešpektuje, že nejde o právny ani právno-filozofický pojem. Jeho vymedzenie ponecháva hlavne sociálnej filozofii, z ktorej právna teória pri úvahách o spravodlivosti čerpá. 2. Spravodlivosť sa zakladá na intuíciách toho, čo je (ne)spravodlivé, a v tomto zmysle uniká právno-teoretickému poznaniu. Len zdanlivo paradoxne možno uznanie a vyjadrenie existenciálneho základu spravodlivosti nájsť u možno najvýznamnejšieho predstaviteľa právneho pozitivizmu H. Kelsena: „Spravodlivosť je iracionálny ideál. A akokoľvek je snáď nepostrádateľný pre ľudské chcenie a konanie, ľudskému poznaniu ostáva neprístupný“ ([18], 13). Kelsen mal pravdu, keď hovoril o potrebe spravodlivosti pre človeka, a dodajme, že i pre dlhodobú reprodukciu spoločnosti, ale mýlil sa, pokiaľ ide o jej nepoznatelnosť. Aj iracionálne je racionálne poznateľné a intúície (ne)spravodlivosti nie sú ani tak popretím racionality, skôr stoja mimo dichotómie racionalita – iracionalita.

Právne myslenie spája so sociálnou filozofiou to, že postuluje požiadavku spravodlivosti práva i jeho realizácie (hlavne aplikácie), že uvažuje o potrebe a funkciách spravod-

¹ „Konflikt spravodlivosti a právnej istoty možno vyriešiť tým, že pozitívne, stanovením a mocou zabezpečené právo má prednosť aj vtedy, keď je obsahovo nespravodlivé a neúčelné, avšak nie vtedy, keď rozpor pozitívneho zákona a spravodlivosti dosiahol takú neznesiteľnú mieru, že zákon ako ‚nespravodlivé právo‘ musí ustúpiť spravodlivosti. Nemožno narysovať jasnejšiu hraničnú líniu medzi prípadmi zákonnej nespravodlivosti a zákonmi platnými napriek nespravodlivému obsahu. Iné hranice však možno vytýčiť so všetkou ostrosťou: kde niet ani úsilia o spravodlivosť, kde je rovnosť tvoriaca jadro spravodlivosti pri stanovení pozitívneho práva vedome popretá, tam je zákon nielen ‚nespravodlivým právom‘, ale navyiac mu úplne chýba charakter práva. Lebo právo, a to aj pozitívne, nemožno definovať inak ako poriadok a predpis, ktorý je svojím účelom určený slúžiť spravodlivosti“ ([23], 353).

² „... právo, ktoré je morálne zlé, nie je hodné úcty a má sa mu odporovať“ ([16], 213).

³ Simmondsova charakteristika pripomína koncepciu práva ako autopoietického systému, spojenú v nemeckom prostredí s menami N. Luhmanna a G. Teubnera ([27], 5).

livosti, rozlišuje jej druhy, ale nedefinuje ju. Skôr ju charakterizuje v rozsiahlejších textoch.

Tieto úvahy sa zakladajú na predpoklade, že z prác venovaných spravodlivosti, alebo aspoň pracujúcich s týmto pojmom, možno napriek ich rôznorodosti vyvodiť jej spoločné chápanie, ktoré je v nich aspoň implicitne prítomné. Tak ako v mnohých otázkach aj v prípade spravodlivosti je základom uvažovania v rámci euroamerickej tradície Aristoteles, ale čítaný dnešnými očami. Naznačený prístup neznamená pokus o poodhalenie podstaty (nech už tento výraz znamená čokoľvek) spravodlivosti, ale usiluje sa o zviditeľnenie konsenzu implicitne obsiahnutého v rôznych obsahovo neraz protirečivých koncepciách spravodlivosti.

„Jestvujú dva druhy čiastočnej spravodlivosti a práva jej zodpovedajúceho: jeden sa týka rozdeľovania pôct alebo peňazí alebo vôbec všetkých tých hodnôt, ktoré sa môžu rozdeliť medzi občanov usporiadaného štátu... druhý riadi vzájomný styk jednotlivcov“ ([3], 118).⁴ Nespočetnekrát analyzované Aristotelove formulácie sa týkajú spravodlivosti v rozdeľovaní hodnôt a ako samozrejmosť ju spájajú s právom. Rímskoprávne „Spravodlivosť je pevná a nemenná vôľa dať každému jeho právo“ ([17], 39) sa na prvý pohľad týka rozdeľovania subjektívnych práv, a nie dobier alebo bremien. Ide však o citát z právneho textu, kde sa spája dnes už asi nedosiahnuteľným spôsobom pozitívne právo s právnu teóriou. Subjektívne právo, čiže právna možnosť (dovolenie) niečoho, je s nezanedbateľným zjednodušením prenesením dobier do práva – rovnako, ako je subjektívna povinnosť prenesením bremien do práva. Preto i uvedená Ulpianova formulácia je koniec-koncov o dobrách a pri veľmi rozširujúcom výklade aj o bremenách. Zároveň prostredníctvom vôle zdôrazňuje spojenie spravodlivosti so subjektom, s tým, kto je (ne)spravodlivý.

Na Aristotela i na rímskoprávnu tradíciu, stelesnenú v tomto prípade Ulpianom, nadviazal aj v otázke spravodlivosti Tomáš Akvinský, v ktorého slovách „... vlastným aktom spravodlivosti nie je nič iné ako dať každému čo mu náleží“ [2] znie Ulpianov odkaz. Jeho ďalšia formulácia nezaprie aristotelovské korene: „... spravodlivosť sa v prvom rade a všeobecne uskutočňuje v dobrovoľných výmenách vecí, takých ako kúpa a predaj...“ [2]. Obidve citácie poukazujú na to, že už u T. Akvinského bolo predmetom spravodlivosti rozdeľovanie (výmena) dobier a bremien. Rozsiahle úvahy o spravodlivosti možno nájsť na viacerých miestach jeho diela *Summa theologica*, ale ich ťažisko je asi v časti nazvanej *Rozprava o hlavných cnostiach*, čo i bez uvádzania citátov svedčí o tom, že pre T. Akvinského bola spravodlivosť cnosťou čiže vlastnosťou.

Bolo by zaujímavé sledovať v dejinách európskeho právneho a sociálneho myslenia líniu chápania spravodlivosti ako spôsobu, modelu či kritéria rozdeľovania dobier a bremien, ale už uvedené názory dokumentujú, že spojenie spravodlivosti s rozdeľovaním dobier a bremien patrí k jeho tradícii. Je silne prítomné aj v novodobej právnej a sociálnej filozofii, čo dokumentuje i nesystematický výber názorov jej predstaviteľov patriacich

⁴ Súčasná právna teória v zásade preberá Aristotelovo rozlíšenie, keď hovorí o rozdeľujúcej a vyrovnávajúcej spravodlivosti, napr. ([29], 235).

k rozdielnym ideovým smerom.

Napríklad R. Dworkin rozlišuje medzi právom „... na rovnú distribúciu určitej príležitosti, zdroja alebo bremena“ a „... právom na to, aby sa s určitým človekom zaobchádzalo s rovnakou úctou a pozornosťou ako s ktorýmkoľvek iným“ ([11], 283). (Ne)rovnosť a (ne)rovnoprávnosť patria v právnom myslení k jadrú témy spravodlivosti. Všetko, v čom podľa Dworkina ľudia môžu byť (ne)rovní (príležitosť, zdroj, bremeno, úcta, pozornosť), možno zahrnúť pod široko chápané dobrá a bremená.

R. Procházka spája spravodlivosť s pridelovaním (atribúciou) hodnôt a so zvlášť špecifikovanou podobou rovnosti či rovnoprávnosti: „... jedinou, tou elementárnou, formou spravodlivosti je principiálna atribúcia hodnôt, v rámci ktorej použitá metóda priznáva každému rovnaké možnosti ochrany jeho nároku a zároveň nejde o nárok menší či väčší ako ten, ktorým za rovnakých okolností disponujú ostatní“ ([22], 170 – 171).

M. Večeřa je zvlášť výstižný aj v otázke, čoho sa spravodlivosť týka: „Keď vyjdeme z oblastí spoločenského života, v ktorých sa spravodlivosť uplatňuje, možno povedať, že spravodlivosť sa týka rozdeľovania (resp. pridelovania, priradovania) určitých hodnôt v spoločenských vzťahoch, či už ide o hodnoty pozitívne, alebo negatívne“ ([31], 16).

Keď P. Holländer načrtáva postup štúdia spravodlivosti v rámci právnej filozofie, predpokladá ako samozrejmosť, že spravodlivosť sa týka rozdeľovania dobier a bremien: „V analýze spravodlivosti považujeme za prvý bod ďalších úvah kritérium rovnosti zahŕňajúce problematiku hľadísk odlišovania a problematiku sústavy a hierarchie dobier a cieľ a ich kongruencie, za bod druhý potom úlohu inštitúcie v priradzovaní dobier a cieľ a konečne po tretie ujasnenie si hľadísk, ktoré spájajú spravodlivostné hodnotenia s výsledkom priradovania dobier a cieľ alebo s procedúrou, ktorá k nemu vedie...“ ([15], 260). Okrem dokumentovania širokého prijímania spojenia spravodlivosti s rozdeľovaním dobier a bremien (cieľ) v právnej filozofii pripomína uvedený citát i jej postupné oslobodzovanie sa od hľadania konkrétnych odpovedí na otázku *Čo je (ne)spravodlivé?*

Azda najznámejší sociálny filozof minulého storočia J. Rawls vo svojich dielach *Theory of Justice* a *Justice as Fairness* vybudoval koncepciu relatívne spravodlivého usporiadania spoločnosti, pričom táto spravodlivosť mala koniec-koncov spočívať v zabezpečení spravodlivého rozdeľovania dobier a bremien: „Primárnym subjektom princípov sociálnej spravodlivosti je základná štruktúra spoločnosti, usporiadanie hlavných spoločenských inštitúcií do jednej schémy kooperácie... tieto princípy by mali v týchto inštitúciách riadiť pridelovanie práv a povinností a tie majú určiť náležité rozdeľovanie dobier a bremien v sociálnom živote“ ([24], 54).

Príkladom rozsiahleho spisu sociálnej filozofie o rôznych modeloch a teóriách spravodlivosti (sociálnej spravodlivosti) týkajúcej sa priradovania dobier a bremien je práca *Spät' k Marxovi* od E. Blahu [4].

Tézu o spojení spravodlivosti s rozdeľovaním dobier a bremien využil v teoreticko-právnej úvahe V. D. Filimonov a dospel k analytickému záveru, ktorý síce možno spochybniť, ale nemožno mu uprieť racionalitu: „Spravodlivosť sa uskutočňuje v právnych normách riešiacich protirečenia rozdeľovaním sociálnych funkcií, materiálnych a duchovných dobier, sociálnych bremien a tiež protihodnôt za sociálne užitočné alebo spoloč-

sky nebezpečné správanie“ ([12], 12).

Uvedený výber diel právnej a sociálnej filozofie by bolo možné mnohonásobne rozšíriť, ale už na jeho základe možno vysloviť záver, že aj v súčasnosti je živá a široko akceptovaná myšlienka, že spravodlivosť sa týka rozdeľovania dohier a bremien. Jej formulácie sa odklonili od starovekých a ranostredovekých vzorov, ale obsahovo na ne nadväzujú. Ide o jednu z téz, ktoré sa už využívajú a rozvíjajú bez pátrania po ich pôvodcovi.

Spravodlivostné úvahy často súvisia s veľkou témou vzťahu práva a morálky. Stručne a jednoznačne to vyslovil P. A. Delvin: „... spravodlivosť je morálnou predstavou“ ([8], 20). Len málo za ním zaostáva H. L. A. Hart: „Spravodlivosť vytvára jeden segment morálky, ktorý sa netýka predovšetkým individuálneho správania, ale spôsobov, akými sa zaobchádza s triedami (classes) ľudí... Ale princípy spravodlivosti nevyčerpávajú celú ideu morálky a nie všetka kritika práva postavená na morálnych základoch je prednesená v mene spravodlivosti“ ([14], 163). Hartova presnosť upozorňuje, že spravodlivosť nevyčerpáva celú morálku, čo po vyslovení znie ako samozrejmosť. Uvedomenie si tejto samozrejmosti nastoľuje otázku: Ktorá časť morálky tvorí základ spravodlivostných hodnotení?

Spravodlivostné hodnotenia sú v právnom myslení pokladané za náležité vo vzťahu k právu ako takému, k jednotlivým právnym poriadkom, ich častiam až po jednotlivé pravidlá správania, ako aj k realizácii práva, hlavne k aktom jeho aplikácie: „Je správne, že platí? A každý právny poriadok sa musí vyrovnáť s tým, že nie on sám, ale morálka odpovedá na túto otázku“ ([21], 137).

Samotnú potrebu morálneho základu spravodlivosti naliehavo deklaroval A. Camus: „Požiadavka spravodlivosti, ak nie je najskôr postavená na etickom zdôvodnení spravodlivosti, vedie k nespravodlivosti“ ([5], 195). Pozitivistickú obdobu Radbruchovej formuly vyvodil z kvalifikovaného rozporu práva s morálkou I. Jenkins ([16], 213).

Morálka i právo sú normatívne systémy regulujúce ľudské správanie, a preto má význam zaoberať sa ich vzťahom. Literatúra o vzťahu morálky a práva vychádza implicitne, ako zo samozrejmosti z tézy, že právo sa hodnotí podľa morálky, a nie naopak. Právo je vybudované ako regulátor a hodnotiteľ ľudského konania, a nie myslenia. Preto nie je primeraným súborom kritérií hodnotenia iného normatívneho systému, ale len jeho prejavov v ľudskom konaní. Ľudské myslenie (napríklad zavinenie, motív, úmysel) je pre právo relevantné len v súvislosti s ľudským konaním.

Už uvedené citácie dokumentujú, že v právnom myslení i v sociálnej filozofii je silne prítomná myšlienka vzťahu práva a morálky i problém ich rozporu. Niektoré formulácie o vzťahu práva a morálky dovedeného na úroveň časti pravidiel správania sú pre stredo-európskeho právnika, ktorý prišiel do aspoň minimálneho kontaktu so svojou profesiou, ťažko prijateľné. Tvrdenie „Právny princíp je len morálnym princípom, ktorého základ v hodnotách všeobecného spoločenstva mu dáva legitímnu úlohu v právnej argumentácii“ ([1], 292) popiera prax vyšších súdov, ale signalizuje azda prehnanú snahu konkretizovať všeobecne uznávanú súvislosť práva a morálky.

Pokus o vymedzenie spravodlivosti vychádzajúci hlavne z právneho myslenia, ktoré samo seba pokladá za racionálne, by nemal opomenúť existenciálny rozmer a iracionálny

prvok spravodlivosti. Hlavne postmoderné a naň nadväzujúce právne myslenie tematizuje iracionálny prvok a existenciálny rozmer spravodlivosti. Jedno z ich novších a relatívne komplexných rozvinutí vyúsťuje do vety: „Spravodlivosť spojená s právom i existenciálna spravodlivosť (existence linked justice) vychádzajú z tej istej základnej intuície spravodlivosti“ ([26], 146), ktorá obsahuje veľa informácií o nazeraní na spravodlivosť. Okrem spravodlivosti podľa práva, kde je právo kritériom hodnotenia (ne)spravodlivosti, a spravodlivostného hodnotenia práva, kde je hodnotené právo, vystupujú do popredia existenciálny zážitok (ne)spravodlivosti a intuícia, čiže čosi mimo racionality, ale racionálne poznateľné ako konečné východisko spravodlivosti. Mierne uznanie vnútornej rozpornosti pocitu spravodlivosti predstavujú slová: „V praxi však náš pocit spravodlivosti zohľadňuje niekoľko charakteristických vlastností, navzájom nezávislých, ktoré tvoria podstatné kategórie nie vždy medzi sebou zmieriteľné ([9], 406). Postmodernista použil formuláciu: „... nemožná požiadavka spravodlivosti...“ ([13], 28), ktorá je v tomto prúde právneho myslenia takmer bežnou vecou. Jej asi najznámejšia obdoba nepochádza od právnika, ale od filozofa J. Derridu: „Spravodlivosť je skúsenosťou nemožného“ ([7], 947), a hlavne: „... spravodlivosť je nevypočítateľná. Žiada od nás počítať s nevypočítateľným...“ ([7], 947). Spravodlivosť ako existenciálna skúsenosť a ako prvok iracionality vo svete usilujúcom o racionalitu práva, to je jadro prínosu postmoderny k výskumu spravodlivosti, ale pri pohľade z dnešných pozícií poznania do minulosti ho zdanlivo nachádzame oveľa skôr, napríklad u H. Kelsena ([18], 13).

Aj v čase moderného príklonu k racionalite začiatkom 60-tych rokov minulého storočia priviedla intelektuálna poctivosť Ch. Perelmana k uznaniu ľubovoľnosti, preto dodajme, že aj mimoracionálnosti, konečných hodnotových základov spravodlivosti. „Akýkoľvek systém spravodlivosti netvorí nič viac ako rozvinutie jedného alebo viacerých hodnôt, so samotnou podstatou ktorých je spojená ľubovoľná (arbitrary) povaha“ (20], 52).

Mimoracionálne korene spravodlivosti koncom dvadsiateho storočia jasne vyjadril J. Klabouch: „... pri hľadaní spravodlivosti nejde vlastne o konflikty myšlienok..., ale o kolísanie nejakých veľmi intenzívnych a hlboko zakorenených emócií“ ([19], 559). Túto formuláciu síce možno oprávnene kritizovať za prehliadnutie racionálnej poznateľnosti a opísateľnosti aj hlboko zakorenených emócií. V prospech či neprospech týchto „spravodlivostných emócií“ dokonca možno i racionálne argumentovať. Racionálne tu však nie je dôvodom spravodlivostného postoja, ale „len“ prostriedkom jeho usporiadania, ospravedlnenia, vysvetlenia a presadenia.

Prínos Klabouchovej vety spočíva v rozlíšení iracionality a emociálnej sily či významu (existenciálneho rozmeru) spravodlivostných postojov a hodnotení. Tie sú pre človeka dôležité a pocity (ne)spravodlivosti patria k subjektívne významným. Zároveň nevyrastajú z racionálna, i keď sú ním neskôr neraz spracované a artikulované.

Inú, postmodernú podobu existenciálneho rozmeru a významu spravodlivosti naznačil M. Škop ako „... [spravodlivosť], keď jej tušená prítomnosť je vyvážená stratou istoty“ ([28], 143). Z Klabouchovej vety cítiť silné a jasné presvedčenie o tom, čo je (ne)spravodlivé, zo Škopovej formulácie skôr tušenie niečoho významného a neistotu z pocitu spravodlivosti alebo jej neprítomnosti tam, kde by mala byť. Škop ako postmoderný mys-

liteľ je asi bližší Derridovskej nemožnej požiadavke spravodlivosti. I tu však zostávajú existenciálny význam tušeného aj mimoracionálny moment vlastný tušeniu.

Pre právnych mysliteľov rôzneho zamerania je samozrejmosťou existenciálna dôležitosť spravodlivosti a jej zážitku aj neracionálny, či skôr mimoracionálny základ spravodlivostných predstáv, hodnotení a postojov. Možno aj používanie pojmu spravodlivosti bez vymedzenia, prevažujúce v právnickom uvažovaní, signalizuje jeho mimoracionálny, intuitívny základ, lebo v právnom diskurze ťažko uznať, že jeden zo základných pojmov a argumentov má korene mimo iracionality.

Spravodlivostné postoje, hodnotenia a intuície sú v zásade prevoditeľné na riešenia otázky, kto s kým v čom je alebo má byť (ne)rovný. „V základe spravodlivosti je však rovnosť vždy určitým spôsobom vyjadrená“ ([30], 29). Spravodlivosť je aj v právnickej spisbe spájaná s problematikou rovnosti a rovnoprávnosti. Rovnosť i nerovnosť znamenajú porovnanie a v tomto zmysle i vzťah. Preto je vzťahovosť charakteristická aj pre spravodlivostné postoje, hodnotenia a intuície. Je ich vnútornou, obsahovou, ale hodnotovo neutrálnou kvalitou. Na rozdiel od ostatných „vzťahovostí“ spravodlivosti tu však spravodlivosť nevystupuje ako spojivo, ale ide o vzťah „v jej rámci“.

Osvietenské a moderné ideály rovnosti a jej právneho výrazu rovnoprávnosti prekryli individuálny rozmer spravodlivosti. Bez týchto ideálov a ich aspoň čiastočného naplnenia nie je možná spravodlivosť, ale zároveň nevyčerpávajú jej obsah. Možno práve v individualizácii spravodlivosti tkvie jej neuskutočniteľnosť, resp. len jej čiastočná uskutočniteľnosť.

Intuície o tom, čo je voči komu (ne)spravodlivé, aké dobrá a bremená mu náležia, nie sú len aplikáciou explicitných alebo implicitných pravidiel na konkrétneho človeka a jeho situáciu. Svojou mimoriacionálnosťou sú individuálne. Až ich empirický výskum, nepatriaci ani do rámca právnej vedy, ani do rámca filozofie, by snád' mohol zodpovedať otázku, či a v akom rozsahu sa na spravodlivostných intuíciách podieľajú nenormatívne prvky.

Z uvedených dôvodov napriek nespornému spojeniu spravodlivosti s rovnosťou a s rovnoprávnosťou i napriek všeobecnému uznaniu tohto spojenia v odbornej spisbe s váhaním nezaraďujem vzťahovosť vlastnú (ne)rovnosti medzi takmer definičné znaky spravodlivosti.

Spravodlivosť súvisí s dobrom, a zvlášť vo vzťahu k právu a pri realizácii práva je dobrom. Ničím, ani spravodlivosťou, sa však dobro nevyčerpáva ani v práve či vo vzťahu k nemu. I tu zostávajú jeho mnohé prejavy, napríklad v účele sledovanom normatívnym alebo individuálnym právnym aktom, neraz mimo spravodlivosti.

Zámerom doterajších úvah bolo preukázať v právnom myslení a v menšej miere i v sociálnej filozofii rozsiahlu prítomnosť niektorých téz a názorov, ktoré môžu predstavovať stavebné prvky vymedzenia spravodlivosti:

1. Spravodlivosť sa týka rozdeľovania (vrátane výmeny) dohier a bremien.
2. V právnom myslení spravodlivosť súvisí so vzťahom práva a morálky.
3. Spravodlivosť má existenciálny rozmer a spravodlivostné hodnotenia a postoje majú iracionálne korene (základ).

Zaradenie témy spravodlivosti práva do rámca vzťahu práva a morálky navodzuje otázku spravodlivosti ako spojiva medzi právom a morálkou. Akceptovanie zaužívaného hodnotenia práva podľa morálky potom inšpiruje k názoru, že spravodlivosť je výsledkom hodnotenia práva podľa kritérií morálky. Hart pripomenul, že nie celá morálka súvisí so spravodlivosťou. Na z toho vyplývajúcu otázku (Ktorá časť morálky teda súvisí so spravodlivosťou?) odpovedá dlhodobá tradícia, podľa ktorej sa spravodlivosť týka rozdeľovania dohier a bremien. Z prvých dvoch uvedených téz teda možno vyvodit' alebo zostaviť nasledovné vymedzenie spravodlivosti: Spravodlivosť je súladom s časťou morálky týkajúcou sa rozdeľovania dohier a bremien.

Toto vymedzenie vyrastá z tradícií právneho myslenia a čiastočne i zo sociálnej filozofie. Výrazy *rozdeľovanie*, *dobrá* a *bremená* sú v ňom použité v najširších možných významoch. Výraz *rozdeľovanie* nezahŕňa len pridelovanie nejakým autoritatívnym subjektom čiže aristotelovskú distributívnu spravodlivosť, ale aj dobrovoľnú či nedobrovoľnú výmenu čiže komutatívnu spravodlivosť. Obsah výrazov *dobrá* a *bremená* naznačil Filimonov ([22], 170 – 171), keď zaujímavovo vymenoval obsahy právnych noriem, v ktorých sa prejavuje spravodlivosť. Ide o všetko to, čo môže človek v spoločenských vzťahoch získať, resp. stratiť.

Podľa ponúknutého vymedzenia je spravodlivosť vzťahovým pojmom, lebo vyjadruje vzťah medzi niečím, napríklad právnou normou, a určitou časťou morálky. Od charakteru tohto vzťahu, či od súladu/nesúladu s určitou časťou morálky a od ich miery sa odvodzuje hodnotenie niečoho či niekoho ako (ne)spravodlivého. Spravodlivosť je teda aj vlastnosťou. A tu sa stáva zjavným jeden z vnútorných rozporov spravodlivosti v našej tradícii, napätie medzi jej chápaním ako vzťahu medzi niečím a určitou časťou morálky a jej chápaním ako vlastnosti tohto niečoho. Vlastnosť *spočívajúca v súlade niečoho s určitou časťou morálky*, to znie zvláštne, ale nie je to vylúčené. O niečo lepšie pôsobí charakteristika spravodlivosti ako ideálnej vlastnosti, ktorá sa získava súladom s určitou časťou morálky.

Ponúknuté vymedzenie spravodlivosti môže mať pre sociológov zvláštnu príťažlivosť, lebo (ne)spravodlivosť niečoho, napríklad právnej normy, by na jeho základe bolo možné zisťovať empirickým výskumom. Samo však nie je takto overiteľné, čiže nie je operacionalizovateľné. Paradoxne by teda mohlo slúžiť ako empiricky neoveriteľný teoretický základ empirického výskumu, ktorého výsledky by neverifikovali ani nefalzifikovali jeho teoretický základ.

Iracionalita či skôr mimoracionálnosť intuícii tvoriacich konečný základ spravodlivostných úsudkov a hodnotení o tom, aké (ne)má byť rozdeľovanie dohier a bremien, vedie k ďalšej „vzťahovosti“ uvedeného vymedzenia spravodlivosti. Je však v navrhnutej formulácii prítomná implicitne.

Označenie rímskeho práva za *ratio scripta* ([25], 223), teda za napísaný (spísaný) rozum, patrí k nemnohým vyjadreniam samozrejmosti, že právo má byť rozumné (racionálne). Iracionalita práva alebo jeho realizácie sa v právnickom myslení pokladá za nedostatok. Výklad práva i právnická argumentácia sa programovo zakladajú na spravidla účelovej racionalite.

Spravodlivosť spája právo s iracionalitou. Príliš významný a silný rozpor medzi ním a iracionalitou, stelesnenou intuíciami o tom, aké (ne)má byť rozdeľovanie dohier a bremien, sa v právnom myslení pokladá buď za dôvod straty právneho charakteru pravidla správania (Radbruchova formula v modernom iusnaturalizme), alebo za dôvod legitímneho neuposlušnosti práva alebo jeho časti (I. Jenkins v modernom právnom pozitivizme). Kvalifikovaný rozpor s určitou časťou iracionality, so spravodlivostnými predstavami, založenými koniec-koncov intuitívne, znamená pre právo, jeho časť či pre akt jeho realizácie vážny problém, lebo spravodlivostné predstavy a hodnotenia sú pre človeka často veľmi významné a vo vzťahu k zážitkom (ne)spravodlivosti možno v niektorých prípadoch použiť prívlastok *existenciálne*.

Vzťahovosť spravodlivosti podľa vymedzenia načrtnutého touto úvahou spočíva aj v tom, že spája programovo racionálne právo ([6], 4) či „svet práva“ s koniec-koncov mimoracionálnymi morálnymi intuíciami týkajúcimi sa rozdeľovania dohier a bremien a toto spojenie (tento vzťah) je pre právo, chápané ako normatívny systém určitých vlastností, významný.

Dôležitosť vzťahu práva a mimoracionálna sprostredkovaného spravodlivosťou spočíva v existenciálnej sile časti zážitkov a pocitov (ne)spravodlivosti. Empirickým výskumom by sa dalo zistiť, ktoré zážitky (ne)spravodlivosti sú pre človeka obvykle významné. Snáď možno vysloviť hypotézu, že kritériom významu zážitku (ne)spravodlivosti nie je len význam dobra alebo bremena, rozdeľovania ktorého sa týka, a nie je ani variáciou záujmov človeka.

Spravodlivosť je vzťahovým pojmom prinajmenšom v trojakom význame. Predovšetkým spája to, čo je hodnotené ako (ne)spravodlivé, napríklad právnu normu, s časťou morálky týkajúcou sa rozdeľovania dohier a bremien. Možno povedať, že je samotným týmto vzťahom ako súlad či rozpor, napríklad práva s touto časťou morálky, alebo je výsledkom (produktom?) tohto vzťahu ako vlastnosť, napríklad práva. Len v prenesenom, ale jasnom zmysle je takto chápaná spravodlivosť vlastnosťou (cnosťou) človeka: vyjadruje hodnotenie toho, ako človek rozdeľuje dobrá a bremená.

Druhý význam vzťahovosti spravodlivosti spočíva v spojení toho, čo je hodnotené ako (ne)spravodlivé, s iracionalitou, či skôr s mimoracionalitou spravodlivostných intuícií predstavujúcich základ morálky vrátane jej časti týkajúcej sa rozdeľovania dohier a bremien. Na konci reťazca racionálneho vyvodzovania tu zostáva otázka, na ktorú už niet racionálnej odpovede, i keď sa odpoveď na ňu často pokladá za samozrejmu a banálnu. Niekde tu možno ide aj o problém nevyvoditeľnosti toho, čo má byť, z toho, čo je. Ale to už je iná téma.

Tretí význam vzťahovosti spravodlivosti vyplýva zo spojenia roviny existenciálnych zážitkov s tým, čo je hodnotené ako (ne)spravodlivé, opäť napríklad s právom.

Pokus o vymedzenie spravodlivosti má ambíciu hodnotovej neutrálnosti a programovo nechce byť postojom v otázkach, čo a prečo je (ne)spravodlivé. V tomto zmysle sa usiluje o weberovskú hodnotovú neutralitu. Tisícročný diskurz o tom, čo je (ne)spravodlivé, vytvoril z veľkej časti implicitné blízke chápania pojmu spravodlivosti. Zviditeľnenie, teda premena implicitného na explicitné chápanie aspoň časti pojmu spravodlivosti bolo

ambíciou tejto state. Nevyslovenosť vymedzenia spravodlivosti u mnohých významných mysliteľov, a zvlášť právnych filozofov, je umožnená dedičstvom Aristotela, rímskeho práva a T. Akvinského, ktorí položili dodnes nevyvrátené a len čiastočne prekonané korene chápania spravodlivosti. Súčasné a, hlavne postmoderné myslenie pripomenulo iracionalitu a existenciálny rozmer.

LITERATÚRA

- [1] ALLAN, T. R. S.: *Constitutional Justice. A Liberal Theory of the Rule of Law*. Oxford: Oxford University Press 2005 (reprint) 2001.
- [2] AQUINAS, T.: *Summa Theologica. Translated by the Fathers of the English Dominican Province* (1947). Second Part (SS) (QQ [1] – 189), Treatise of the Cardinal Virtues (QQ [47] – 170), Question 58, <http://www.sacred-texts.com/chr/aquinas/summa/index.htm>. 25. 07. 2011.
- [3] ARISTOTELES: *Etika Nikomachova*. Bratislava: Pravda 1979.
- [4] BLAHA, L.: *Spät' k Marxovi?* Bratislava: VEDA 2009.
- [5] CAMUS, A.: *Vzbúrený človek*. Bratislava: Slovenský spisovateľ 2004.
- [6] ČÍČNEVA, E. A.: Filozofija práva v Germanii posle vtoroj mirovoj vojny. In: *Vestnik Moskovskogo universiteta*, Seria 7, Filozofija, 3, 2000, 99 – 116.
- [7] DERRIDA, J.: Force of Law: The „Mystical Foundation of Authority“. In: *Cardozo Law Review*, 11, 1990, pp. 919 – 1045.
- [8] DEVLIN, P. A.: *Law and Morals*. 1961.
- [9] DOMAŇSKA, A.: Pojem a normatívny význam ústavných zásad sociálnej spravodlivosti. In: *Právny obzor*, 5, 2004. s. 402 – 415.
- [10] DOUZINAS, C. – WARRINGTON, R.: The (Im)possible Pedagogical Politics of (the law of) Postmodernism. *The Critical Legal Theory*. http://members.netscapeonline.co.uk/suzy/boyce/1/tiles/book1/1_6htm. 31. 07. 2001, s. 4.
- [11] DWORKIN, R.: *Když se práva berou vážně*. Praha: OIKOYMENH 2001.
- [12] FILIMONOV, V. D.: Spravedlivost' kak princip práva. In: *Gosudarstvo i pravo*, 9, 2009. s. 5 – 13.
- [13] GOODRICH, P. – DOUZINAS, C. – HACHAMOVITCH, Y.: Introduction. Politics, Ethics and the Legality of the Contingent. In: *Politics, Postmodernity and Critical Legal Studies. The Legality of the Contingent*. Ed. Douzinas, C. – Goodrich, P. – Hachamovitch, Y. London: Routledge 1994.
- [14] HART, H. L. A.: *The Concept of Law*. London: Oxford University Press 1961.
- [15] HOLLÄNDER, P.: *Filozofie práva*. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, s. r. o. 2006.
- [16] JENKINS, I.: *Social Order and the Limits of Law (A Theoretical Essay)*. Princeton: Princeton University Press 1980.
- [17] *Justiniánske inštitúcie*. Preklad P. Blaho. Bratislava: IURA EDITION 2000.
- [18] KELSEN, H.: *Ryzí nauka právní. Metoda a základní pojmy*. Brno – Praha: Orbis 1933.
- [19] KLABOUCH, J.: Pluralistické výklady spravodlivosti. In: *Právnik*, 6, 1995.
- [20] PERELMAN, Ch.: *The Idea of Justice and the Problem of Argument*. London – New York: Routledge & Kegan Paul – The Humanities Press 1963.
- [21] PODLECH, A.: Recht und Moral. In: *Rechtstheorie*, 2, 1972, S. 129 – 148.
- [22] PROCHÁZKA, R.: *Dobrá vůľa, spravodlivý rozum. Hodnoty a princípy v súdnej praxi*. Bratislava: Kalligram 2005.
- [23] RADBRUCH, G.: *Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht*. I: Rechtsphilosophie. Stuttgart 1950.
- [24] RAWLS, J.: *A Theory of Justice*. London – Oxford – New York: Oxford University Press 1979.

- [25] REBRO, K.: *Latinské právnické výrazy a výroky*. Bratislava: Obzor 1984.
- [26] SCHILFGAARDE, P. v.: Law – Linked Justice and Existence – Linked Justice. In: *Ratio Juris*, Vol. 21. № 1, March 2008, pp. 125 – 149.
- [27] SIMMONDS, N. E.: *Law as a March Idea*. Oxford: Oxford University Press 2007.
- [28] ŠKOP, M.: *Právo a násilí. Vybrané teorie vztahu práva a násilí*. Brno: Masarykova univerzita 2006.
- [29] ŠMIHULA, D.: *Teória štátu a práva*. Bratislava: EPOS 2010.
- [30] VEČEŘA, M.: Princip právní rovnosti, svoboda a spravedlnost. In: *(Ne)rovnost' a rovnoprávnost'*. Zost. D. Lengyelová. Bratislava: SAP 2005. s. 22 – 30.
- [31] VEČEŘA, M.: *Spravedlnost v právu*. Brno: Masarykova univerzita 1997.
- [32] VEČEŘA, M. a kol.: *Teória práva*. Bratislava: EUROKODEX s. r. o. 2011.
- [33] WITTGENSTEIN, L.: *Filozofické skúmania*. Bratislava: Pravda 1979.

Článok vznikol v Ústave štátu a práva SAV v rámci projektu VEGA *Právo a jeho prostredie* č. 2/0119/10.

JUDr. Eduard Barány, DrSc.
Ústav štátu a práva SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR
e-mail: usapedob@savba.sk